

Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezerî* Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme

Öz: Muhtelif İslam coğrafyaları ve özellikle de Türk-İslam dünyasında kıraat ilmi adına yapılan çalışmalar, maalesef XVIII. yüzyıldan itibaren durağan bir görünüm arz eder. Kıraat ilminin ilahiyat akademisi açısından Türkiye'deki serencâmı ayrı bir tartışma konusu olmakla beraber kıraat ilmine dair Osmanlı ilim geleneğinin bakiyesi olarak değerlendirebileceğimiz kıymetli pek çok el yazması eser, ne yazık ki kütüphanelerin tozlu raflarında terk edilmiş ve gün yüzüne çıkmak üzere araştırmacıların himmetini beklemektedir. İbnü'l-Cezerî'nin, kıraat ilminin baş ucu kitabı olarak görülen *el-Muqaddimeti'l-Cezerî*'si üzerine Taşköprizâde tarafından yazılmış olan *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezerî* adlı eser, birçok yönden dikkatimizi çekmiştir. Şârihin meşhur bir Osmanlı müellifi olması ve yazdığı şerhin Anadolu'da yer alan birçok kütüphanede ve diğer İslam beldelerindeki mevcut koleksiyonlarda yer alacak derecede önemli görülmüş olması, eseri son derece ayrıcalıklı kılmaktadır. Bu çalışma, Taşköprizâde'nin kıraat ilmi açısından önemli görülen söz konusu şerhine ait yazma nüshaların ortaya çıkarılması ve eserin ilgili literatüre tesirinin incelenip değerlendirilmesini hedeflemektedir. Bu gayeden yola çıkılarak makale dahilinde öncelikle müellif, eser, şerh ve şârih hakkında bilgiler verilmiş, ardından Anadolu'nun muhtelif kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz otuz üç yazma nüsha nitel ve nicel yönden tetkik edilerek şerh üzerinde yapılmış olan bir tahkik çalışması metod açısından eleştirel değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Cezerî, *el-Muqaddimeti'l-Cezerî*, Taşköprizâde, *Şerhu Muqaddimeti'l-Cezerî*, kıraat ilmi.

An Assessment of the Review and Manuscripts of “Sharhu'l-Muqaddimati'l-Cazari” by Tashkopruzâda as a Recitation Work

Abstract: Unfortunately, the studies carried out in the name of Qur'anic science (qiraat) in various Islamic geographies and especially in the Turkish-Islamic world have a stagnant appearance since the 18th century. Recitation science of Theology academy but is a separate debate my long evolution in Turkey in terms of on the scientific Qiraat can evaluate the balance of the Ottoman scientific tradition many manuscript work of an abandoned way in, unfortunately, the history of the dusty shelves will take him days to float awaits its researchers. In this study, the importance of the author, the work, the annotation and the annotation, the qualitative and quantitative introduction of 33 manuscripts in the various libraries of the identified Anatolia and annotation, in order to reveal this interpretation of Tashköprizâde, which is deemed important in terms of the science of Qur'an, and the source of subsequent studies. General information about the work done on it will be given. This manuscript, which we consider important in terms of investigation, will be evaluated in all aspects and its position in the literature will be discussed.

Keywords: İbnü'l-Cezerî, *al-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Tashköprizâde, *Serhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, qiraat

Giriş

Kıraat ilmi, İslamî ilimler içerisinde gerek ortaya çıkış zamanı gerekse muhtevası bakımından önemli bir önceliğe sahiptir. Çünkü bu ilim, ilâhî kelamın muhafazasının sigortası niteliğindedir.¹ Kur'ân-ı Kerîm, Arap yazısının gelişiminin tamamlanmadığı bir dönemde inmiş ve kendisinden önceki ilâhî kitapların uğramış olduğu tahrif akıbetinden kârîler vesilesiyle korunmuştur.² Nitekim Hz. Peygamber, Cebrail (a.s) tarafından kendisine indirilen âyetleri büyük bir özenle okuyarak ashâbına aktarmış ve sahabe de bu okuyuşları Hz. Peygamber'den öğrendiği şekliyle kendilerinden sonraki nesillere nakletmiştir. Böylelikle gelişen kıraat ilmi, Efendimiz'den günümüze kadar önemini her zaman korumuştur.³

Kıraat alanında yazılan ilk eserlerin hicrî 70 ve 80'li yıllara (690-710) kadar gitmesi ve büyük kıraat âlimlerinin pek çoğunun tâbiînden olması, bu ilmin kısa bir zaman dilimi içerisinde aldığı mesafeyi göstermesi açısından önemlidir. İlk dönemlerden itibaren kıraat ilmine gösterilen hususi ihtimam sayesinde geleneğimiz içerisinde ciddi bir literatür oluşmuş ve uygulamalı olarak da günümüze kadar bu ilmin öğrenimi/öğretimi devam etmiştir.⁴ Zaman içerisinde bu ilme verilen önem sayesinde oluşan genel kıraat literatürü *tecvîd*, *kıraat*, *aşere*, *takrib* ve *tayyibe* gibi kısımlara ayrılarak her biri müstakil bir alan hâline gelmiş ve ardından da şerh ve hâşiyeler ile her bir alan desteklenerek devam ettirilmiştir.⁵

Ülkemizde yazma eserlere tahsis edilmiş kütüphanelerin katalogları incelendiğinde kıraat ilmine dair eser sayısının (kütüphane kataloglarındaki tarama sonuçlarına göre) ciddi bir yekûn teşkil ettiği görülmektedir. Kuşkusuz bu durum, Osmanlı döneminde kıraat ilmine verilen önemin bir göstergesidir. Kıraat alanında önemli bir yeri olan eserlerin istinsah sayısının yanı sıra ilgili eserler üzerine yapılan şerhler ile bu şerhlerin de zaman içerisinde süregelen istinsah

- 1 Ebü'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (İbnü'l-Cezerî), *Müncidü'l-mukri'in ve müşsidü't-tâlibîn* (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1999), 3.
- 2 Abdülhamit Birışık, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Haziran 2020).
- 3 Abdülhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Haziran 2020).
- 4 İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ = Ġâyetü'n-nihâye fi esmâi ricâli'l-kırâ'ât uli'r-rivâye ve'd-dirâye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982), 9-12.
- 5 İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve müřsidü't-tâlibîn*, 14-16.

çalışmaları, bahsettiğimiz hususu destekler mahiyettedir. Özel bir proje için yürüttüğümüz bu araştırmada kıraat ve tecvid ilmine dair önemli bir eserin izini sürmeyi amaçladık ve sonuç olarak da koleksiyonlarımızda eserin pek çok nüshası olduğunu tespit ettik.

İbnü'l-Cezerî nâmıyla meşhur olan Ebü'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429) tarafından kaleme alınan ve kıraat ilmine yeni başlayanlar için tecvid kaidelerini ihtiva eden *el-Mukaddime fi mâ yecibu 'alâ kâri'i'l-Ḳur'ân en ya'lemehû* isimli manzûme⁶, kıraat ilmi açısından en çok rağbet gören eserlerden biri olmuştur.⁷ İbnü'l-Cezerî, gerek Batı dünyasında gerekse İslam âleminde büyük kabul görmüş, kıraat ilminin gelişmesinde ve geçmiş mirasın günümüze ulaşmasında çok önemli katkıları olmuş önemli bir isimdir. Yıldırım Bayazid tarafından Bursa'ya davet edilen ve altı sene Bursa'da ikâmet eden İbnü'l-Cezerî, bu süre zarfında Ulucami Dâru'l-Kurrâ Medresesi'nde kıraat ilminin en önemli eseri olarak kabul edilen *el-Mukaddimetü'l-Cezerî* isimli eserini telif etmiştir.⁸

Osmanlı ulemasının kıraat ilmine ve eğitimine ayrı bir önem verdiği ve bu dönemde kıraat alanında değerli eserler telif edildiği hususları, sadece yazma eserlere bakıldığında bile rahatlıkla anlaşılabilir. Eserlerin kronolojisi, dağılımı ve üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde ise söz konusu eserlerin istinsah edilerek diğer coğrafyalara ulaştığı, şerh ve hâşiyeler aracılığıyla bu alana özgün katkıların yapıldığı, Osmanlı topraklarında kaleme alınan eserlerin Osmanlı dönemindeki diğer coğrafyalarda da rağbet gördüğü ve bu dönemde diğer bazı temel ilimler gibi kıraat ilminin de teşekkülünü sürdürdüğü sonuçlarına ulaşılabılır. *el-Mukaddime*, Osmanlı ilim geleneğinin kıraat ilmine verdiği önemden dolayı başta Anadolu toprakları olmak üzere birçok İslam beldesine yayılmış, farklı coğrafyalarda yaşayan birçok ilim adamı da bu eser üzerine önemli çalış-

6 “*el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*”, “*el-Cezeriyye*”, “*Mukaddime fi't-tecvîd*”, “*Mukaddimetü'l-Cezeriyye fi mâ yecibü 'alâ'l-kâri'i en ya'lemehû*” isimleriyle de anılan bu eser, toplamda 107 beyitten oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr* (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 214-215.

7 Selahattin Öz, “İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmed Emin Tokâdî'ye Ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (Ocak 2015), 147-181.

8 Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, 147-151; Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/555.

malarda bulunmuştur.⁹ Bu çalışmaların en önemlilerinden biri de, 901/1495 yılında Bursa'da doğan ve Taşköprizâde ünvanı ile iştihar eden Ebü'l-Hayr İsmâ müddîn Ahmed b. Muslihiddîn Mustafa b. Hayreddîn Halîl'in *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eseridir.¹⁰

Ebü'l-Hayr (yaptığı tüm işleri hayırlı olarak görülen kişi) künyesi ile mâruf olup, "câmi'u'l-ulûm" (tüm İslamî ilimleri okumuş ve okutacak seviyede olan kişi) vasfıyla da şöhret bulan, vefatına ise "vuslat-ı lâhût" (en yüce makama ulaşmış kişi) tarihi düşürülen Taşköprizâde, kelâm, fıkıh, tefsir, ahlâk, mantık, biyografi, Arap dili ve edebiyatı, ilimler tarihi ve tıp gibi değişik alanlarda çeşitli eserler yazmış ve bunun yanı sıra otuza yakın da risâle telif etmiştir. Eserlerini Arapça olarak kaleme alan müellifin bu üretkenliğini daha ziyade şerh ve hâşiye geleneği içerisinde sürdürdüğü görülür.¹¹

Taşköprizâde'nin kıraat ve tecvid ilmine dair yazmış olduğu *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eserin, tespit edebildiğimiz kadarıyla Anadolu'nun on beş farklı kütüphanesinde otuz ve üç adet de yurt dışında olmak üzere toplamda otuz üç adet nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların Anadolu'nun birçok ilindeki koleksiyonlarda ve diğer İslam ülkelerindeki kütüphanelerde bulunması, Osmanlı-Türk medreseleri başta olmak üzere İslam dünyasındaki birçok eğitim kurumu ve ders halkalarında yaygın olarak okutulduğu izlenimi vermektedir. İslam dünyasında *el-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*'nin önemi ve kıraat eğitimindeki rolü üzerine yapılan birçok çalışma da bu izlenimi destekler mahiyettedir.¹² Önemli bir Osmanlı-Türk âlimi olan Taşköprizâde tarafından *el-Muqaddime* üzerine şerh yazılması, öncelikle onun kıraat ilmine olan ilgisini ortaya koymakta, bu ise onun söz konusu ilme yaptığı katkının gün yüzüne çıkarılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü o, birçok ilim dalında ortaya koymuş olduğu ça-

9 Kâtib Çelebi, *Keşf-el-Zunun* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 2/1799-1800; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/555.

10 Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed Seyyid Emin (Medine: Vüzârâtü's-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, 2000), 13-14.

11 Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, -muhakkikin incelemesi-, 14; Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Haziran 2020).

12 Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, 213-125; Ali Osman Yüksel, "Meşhur Kıraat Alimi: İbnü'l-Cezerî", *Hız. Nûb'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, ed. M. Sait Özervarlı (İstanbul: Cizre Kaymakamlığı, 1999), 111-124.

lışmalarla “câmi‘u’l-ulûm” vasfını elde etmiş değerli bir şahsiyettir. Bu bakımdan yazmış olduğu muhtelif şerhlerin, ilgili disiplin açısından değerlendirilmesi, Taşköprizâde'nin ilgili alana dair katkısını da ortaya koymuş olacaktır. Ülkemizde Taşköprizâde üzerine yapılan akademik çalışmalara bakıldığında kendisinin diğer disiplinler açısından incelendiği görülümüş, ancak Kur'ân ve kıraat ilimleri açısından yeterince incelenmediği tespit edilmiştir.¹³ Bu durum da bizleri bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Diğer bir açıdan Taşköprizâde'ye ait olan *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eserin el yazma nüshalarının kütüphane koleksiyonlarındaki nicel ve nitel durumu belirlenecek ve mevcut nüshaların muhteva analizleri yapılarak bu bilgiler de gün yüzüne çıkarılmış olacaktır. Böylece kendi kültürel havzamızda bulunan kıraat alanına dair el yazmalarının bir kısmı dikkat ve istifadeye sunulurak akademik bir çalışmanın odağı hâline getirilmiş olacaktır. Ayrıca kendisi ve şerhi üzerine yapılmış olan mevcut çalışmaları bu el yazma nüshalarla karşılaştırılarak ilgili araştırmaların eksik yönlerine dair birtakım değerlendirmelerde de bulunmakla ülkemiz kıraat ve tahkik çalışmalarına da bir katkı sağlanacaktır.

Çalışmanın ilk kısmında İbnü'l-Cezerî, *el-Muqaddime* ve Taşköprizâde hakkında genel bir bilgi verilerek ardından Taşköprizâde'nin yazmış olduğu bu şerhe ait Anadolu'da ve diğer İslam ülkelerinde bulunan nüshaların tanıtımı yapılacaktır. Taşköprizâde'nin *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*'si üzerine Muhammed Seyyid Muhammed el-Emîn tarafından 2000 yılında yapılmış bir tahkik çalışmasının usûl açısından incelenmesi ve kullanılan yazma nüshaların analizi de gerçekleştirilecektir. Tahkik gayesiyle yapılan çalışmaların güvenilirliği hususu, okurların daima göz önünde bulundurmaları gereken önemli bir mesele olduğundan tespit ettiğimiz nüshalarla kullanılan nüshaların mukayesesi de kaçınılmazdır. Ayrıca *el-Muqaddime* üzerine yapılan diğer şerhler ile Taşköprizâde'nin şerhi karşılaştırılarak tahkike konu olması açısından değerlendirilecek ve bu alanda çalışacaklara bir yol haritası belirlenmiş olacaktır.¹⁴

13 Taşköprizâde üzerine yapılan çalışmalarda genellikle hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği gibi biyografik yönleri ele alınmış olup, daha ziyade nazarî/kelâmî açıdan incelendiği görülmüştür. Kendisi üzerinde düzenlenen sempozyumlarda da nazarî görüşleri üzerine yapılan bildiriler ağırlık kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehdi Çiftçi, *Taşköprizade Ahmed Efendi: Osmanlı'nın Bilgeleri 1* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2016), 68-81; Uluslararası Taşköprizâde Sempozyumu, 18-20 Kasım 2016.

14 Taşköprizâde'nin *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eserinin nüsha bilgileri, katalog tara-

1. İbnü'l-Cezerî ve Kıraat İlmi Açısından Önemi

Ebü'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, 25 Ramazan 751'de (26 Kasım 1350) Dımeşk'te doğdu. Kendisi İbnü'l-Cezerî nâmıyla meşhur olmasının yanı sıra el-Ömerî, ed-Dımeşkî ve eş-Şirâzî gibi nispetlerle de anılmıştır.¹⁵ İbnü'l-Cezerî şeklinde anılması ise neş'et ettiği Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölgenin “ada, kara parçası” anlamına gelen “cezîre” kelimesiyle anılması dolayısıyladır. Ayrıca Cezîre-i İbn Ömer'e (bugünkü Şırnak'a bağlı Cizre ilçesi) nispet edildiği de zikredilmektedir.¹⁶ Çocukluk döneminden 774 yılına kadar Kur'ân ilimleri ve kıraat alanında, başta ailesi olmak üzere sayıları kırkı bulan birçok hocadan dersler aldı ve farklı kıraat çeşitlerini öğrendi.¹⁷ Evvela Dımeşk'te tahsil görüp ardından Mısır'da ilmî tekâmülünü tamamlayan İbnü'l-Cezerî, uzun yıllar bu şehirlerdeki ders halkalarında başta kıraat olmak üzere çeşitli ilimlerde binlerce talebe yetiştirmiştir. İlk dönemlerde kendisini farklı alanlarda yetiştirmeye çalışırken kıraat ilmine olan ilgisini hiç kaybetmemiştir.¹⁸ Dımeşk, Mısır, Endülüs ve Medine'de kırâat-i seb'a ve kırâat-i aşere ile A'meş, Hasan-ı Basrî ve İbn Muhaysın gibi imamların kıraatlarını muhtelif hocalardan tekrar tekrar okuyarak pekiştirmiş ve meleke hâline getirecek derecede kıraat vecihlerini hıfzederek bu ilmin en önemli isimlerinden biri olmuştur.¹⁹ İbnü'l-Cezerî, 5 Rebülevvel 833'te (2

maları üzerinden elde edilmiş ve kütüphane koleksiyonlardan istemiş olduğumuz kayıt döküm bilgilerine göre derlenmiştir. Bu nüshaların içerisinde birçoğunun müstensihî ve istinsah tarihi de kayıtlarda görünmemektedir. Bu yüzden bu nüshalar arasında müellif nüshası, müellifin kendi istinsahı veya müellife en yakın olanı net bir şekilde belirlenememiş, sadece koleksiyon bilgilerine göre değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi ileride daha detaylı olarak verilecektir.

15 Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Şeybu'l-kurra el-İmâm İbnü'l-Cezerî* (Dımeşk: Dâru'l-Fıkr, 1995), 22-23.

16 Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 20/555.

17 Ebü'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u'l-esânîd* (Mısır: Dâru'l-Me'sûr, 2010), 115-119; Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, 151-159.

18 İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurra = Ġâyetü'n-nihâye fi esmai ricâli'l-kırâ'ât ulî'r-rivâye ve'd-dirâye* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982), 2/246.

19 Taşköprizâde İsmüddîn Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fi 'ulemai'd-devleti'l-'Osmâniyye* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 25-28.

Aralık 1429) Şiraz'da Sûkulis-Kâfiyyîn'de bulunan evinde vefat etmiş ve kendi yaptırdığı Dârü'l-Kur'ân'da defnedilmiştir.²⁰

İbnü'l-Cezerî, gerek Batı dünyasında gerekse İslam âleminde büyük kabul görmüş, altın silsileden²¹ olması hasebiyle bugün varlığını sürdüren kıraat isnadların büyük çoğunluğunda zikredilmiş, kıraat ilminin gelişmesinde ve günümüze ulaşmasında çok önemli katkıları olmuş mühim bir isimdir.²² Kıraat alanında pek çok sayıda eseri bizlere miras bırakan İbnü'l-Cezerî'nin bu alandaki en önemli eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz: *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, *Müncidü'l-mukri'in ve müşidü't-tâlibîn*, *ed-Dürretü'l-mudî'e*, *Gâyetü'l-mehera fi'z-ziyâde 'ale'l-aşera*, *Hidâyetü'l-mehera fi tetimmeti kırâ'âti'l-aşera*, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*, *'İkdü's-semîn fi erba'ine mesâ'ili'l-müşkile fi'l-kırâ'ât*, *Îâne-tü'l-mehera fi'z-ziyâdeti 'ale'l-aşera*, *İthâfu'l-mehera fi tetimmeti'l-aşera*, *el-Meb-sût fi'l-kırâ'ât*, *Nazmu'l-bidâye fi tetimmeti'l-aşera*, *Nihâyetü'd-dirâyât fi esmâi ricâli'l-kırâ'ât*, *Tahbirü't-teysîr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, *et-Tevcîhât 'alâ usûli'l-kırâ'ât*.²³

Kıraat geleneğinde *seb'a* usûlüyle okutulan Ebû Amr ed-Dânî'nin *Teyssîr*'i ile Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî'si*, İbnü'l Cezerî'nin *en-Neşr*'inden sonra *aşera* metodunu gündeme getirmiş ve tedrisatta bu metotla kıraat ilmi okutulmaya başlanmıştır.²⁴ İbnü'l-Cezerî ile birlikte kıraat-*i seb'a*, yerini *kıraat-i aşera*'ya ile bırakmaya başlamış olup, müellifin bu açıdan kıraat ilmine katkısı büyüktür. İbnü'l-Cezerî'nin kıraat açısından önemli bir sima olmasının yanı sıra bizim açımızdan onu değerli kılan bir diğer husus da kendisinin bir süre Anadolu'da yaşamış olması ve bu toraklarda kıraat çalışmalarına devam etmesidir.

Memlükler döneminde yaşamış olan İbnü'l-Cezerî'nin, yaşadığı bazı sorunlardan dolayı yönetim ile arasının açıldığı, Mısır ve Şam'daki mülklerine devlet tarafından el konularak kendisinin ağır para cezasına çarptırıldığı bilinmektedir. Bu durumdan haberdar olan Hüdâvendigâr Camii imamı Mü'min b. Ali

20 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/219; Taşköprizâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye*, 28; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî"; Ali Osman Yüksel, "Meşhur Kıraat Alimi: İbnü'l-Cezerî", 115.

21 Ahmet Yücel, "Silsiletü'z-Zehab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Haziran 2020).

22 Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 185-194.

23 Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, 225; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/555.

24 Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, 218.

Muhammed er-Rûmî (Hatîbu'r-Rûm, ö. 799/1397), hadiseyi Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'e bildirmiş, bunun üzerine Yıldırım da İbnü'l-Cezerî'yi Bursa'ya davet ederek kendisine "Mu'allim-i Sultânî" pâyesi vererek çeşitli maddi olanaklarla kendisini onurlandırmıştır.²⁵ İbnü'l-Cezerî, 798/1395 tarihinde Bursa'ya gelmiş, padişah tarafından şehrin dışında törenle karşılanmış ve yedi sene Bursa'da ikâmet etmiştir. Bu süre zarfında Ulucami'de Cezerî'nin onuruna kurulan Yıldırım Bayezid Dârülkurrâ Medresesi'ne "reisü'l-kurrâ" ve "mu'allim-i sultânî" sıfatıyla atanmıştır.²⁶

Osmanlı dârülkurrâlarının bu dönemden sonra yaygınlık kazanmasında İbnü'l-Cezerî'nin ciddi katkıları olmuştur. Anadolu'da bulunduğu sırada ilk olarak A'meş, Hasan-ı Basrî ve İbn Muhaysin kıraatlarını meşhur on kıraata eklenmiş bir şekilde ele alan ve 450 beyitlik bir manzume niteliğindeki *Nihâyetü'l-berara fi'z-zâ'idi 'ale'l-aşera* isimli yarım kalan eserini telif etmiştir.²⁷ Ardından kıraat ilminin en önemli eseri olarak kabul edilen *el-Muqaddimetü'l-Cezeriyye*'yi manzume şeklinde burada telif etmiştir. Bursa'da kaldığı süre zarfında kıraat ilminin Anadolu topraklarında yayılmasına ciddi katkılar sağlayan İbnü'l-Cezerî, Timur'un Bursa'yı işgali sonrasında kasıtlı olarak Semerkant'a götürülmüş ve Keş'te inşa edilen medreselerde görevlendirilmiştir.²⁸

Yazdığı eserlerin muhtevası ve sahip olduğu ilmî derinlikten dolayı İbnü'l-Cezerî'nin eserleri Osmanlı medreselerinde okutulmaya başlanmış, hatta bazı vakfiyelerde okutulması da şart koşulmuştur. Anadolu'da telif edilerek birçok İslam ülkesine ulaşan bu eser, sahip olduğu ilmî değerden ötürü birçok âlim tarafından şerh ve hâşiyelere konu edilmiş, kıraat ilmiyle ilgilenenlerin ezberleyip her daim başvurduğu bir kaynak metin hâline gelmiştir.²⁹

2. *el-Muqaddimetü'l-Cezeriyye* ve Kıraat İlmi

İbnü'l-Cezerî, ömrünü verdiği kıraat ilmine eserleri, talebeleri ve metoduyla ciddi katkılar sunmuş büyük bir otoritedir. Kendisi kıraat ilminin tedrisinde *infrad*

25 Yüksel, "Meşhur Kıraat Alimi: İbnü'l-Cezerî", 114.

26 Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, 166; Yüksel, "Meşhur Kıraat Alimi: İbnü'l-Cezerî", 115.

27 Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/555; Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, 209-210.

28 Yüksel, "Meşhur Kıraat Alimi: İbnü'l-Cezerî", 116; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/555.

29 Yüksel, "Meşhur Kıraat Alimi: İbnü'l-Cezerî", 115.

*metodunun*³⁰ yanı sıra *cem metodunun*³¹ da uygulanabileceğini düşünmüş ve bu eğitime geçmeden önce tecvid, kıraat ve hatt-ı mushaf hakkında temel bilgilerin iyi öğrenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hatta kıraat ve tecvid ilmine dair temel bilgilerin ezberlenmesini tavsiye etmiş ve tüm kıraatların inفراد metoduyla okunmasını da kıraat tedrisinde şart koşturmuştur. Tecvid hususunda gördüğü lüzum ve karşılaştığı bazı hataların düzeltilmesi amacıyla *el-Muḳaddime*'yi kaleme alan müellif, talim amaçlı olarak kullanılması için eserini manzum olarak ve recez bahrinde yazmıştır.³² Bu eser, İslam geleneği içerisinde büyük bir kabul görmüş ve üzerine bugün bile sayısını tespit etmekte zorlandığımız epeyce şerh yazılmıştır.

İbnü'l-Cezerî'nin *el-Muḳaddime fi mâ yecibu 'alâ ḳâri'i'l-Ḳur'ân en ya'lemehû* orijinal adıyla kaleme aldığı ve *el-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, *el-Cezeriyye*, *Muḳaddime fi't-tecvîd* gibi meşhur isimlerle de bilinen bu eserin muhtevası, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi genel anlamda tecvid meseleleriyle ilgilidir. İbnü'l-Cezerî, manzumesini bâb veya fasıllara ayırmamış ve her beyit alt alta gelecek şekilde eseri bir bütün olarak yazmayı tercih etmiştir. Daha sonra okuyucuya kolaylık sağlaması açısından şârihler tarafından diğer eserlerindeki ayırım ve konu başlıkları da dikkate alınarak bugün elimizdeki bâb ve fasıl ayırımı yapılmıştır. Müellif, diğer eserlerinde de tecvid konularını ele almış olduğundan sair metinlerinde de *el-Muḳaddime* ile benzerlik gösteren bazı pasajlara tesadüf

30 İnفراد metodu, kıraat ilminin usûl ve esasları öğrenildikten sonra her bir kıraatın müstakil olarak baştan sona okunması anlamındaki bir kıraat eğitim terimidir. Bu usûlle kıraat eğitimi uzun bir süre gerektirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Akdemir, "Kıraat Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metodlar", 607.

31 Cem motodu, kıraat eğitiminde vakıf ve harfle cem uygulamasının avantajlı yönlerinin İbnü'l-Cezerî tarafından benimsenmiş şeklidir. Bu metotla kıraat talebesi okuyacağı rivayete başlar ve muktezâya/duruma göre duracağı yeri belirleyerek orada durur. Okumaya devam ederken başladığı yere dönmeksizin en yakın ihtilâflı kelimeyi ele alarak mevcut vecihlerle birlikte okur ve en son durduğu yere gelir. Bu şekilde vakfettiği yerden başa doğru giderek rivayetleri tekrar etmeksizin örtüşen şekliyle daha kısa bir sürede okumuş olur. Ayrıntılı bilgi için bk. Akdemir, "Kıraat Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metodlar", 607.

32 Recez ölçüsü Halil b Ahmed'in aruz sisteminde müstef'ilun tefilesinin altı defa tekrar edilmesiyle meydana gelir. İllet ve zihaf kaidelerine çokça maruz kaldığı için "develerin ayağa kalkarken ayaklarının titremesi" anlamına gelen recez kelimesiyle isimlendirilmiştir. İlmî eserlerin manzume olarak yazılmasında geleneğimiz içerisinde sıkça kullanılan bir metottur. Ayrıntılı bilgi için bk. Topuzoğlu Tevfik Rüştü, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34: 509. °

edilebilmektedir. Bununla birlikte gerek tecvid ilmiyle ilgilenenlerin kolayca ezberleyebilmesi gerekse basım ve şerh hususlarında *el-Muḳaddime*'ye, müellifin diğer eserlerinden daha ziyade teveccüh gösterildiği de bir gerçektir.³³ On beş bâbdan oluşan toplam 107 beyitlik bu eserde³⁴ mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, terkîk, tefhîm, idğam, lahn, ğunne, medler, ibtidâ, hemze ve vakıf gibi konular işlenmiştir.³⁵

Tecvide dair yazılan hemen bütün eserlerde kendisine başvuru olan bir kaynak olan *el-Muḳaddime*, metnin kısa ve manzum oluşu ile ezberlenmeye müsait yapısı ve konuların sadelikle ele alınması gibi cihetlerle talim ve tedris için son derece elverişli bir kaynak olarak görülmüştür. Geleneğimiz içerisinde pek çok medresede okutulup ezberletilen bu eser, günümüzde klasik usûlde eğitim veren müesseselerde hâlen de okutulmaya devam etmektedir. Aynı zamanda Kur'ân ilimlerinin tedrisinde İbnü'l-Cezerî denildiğinde akla ilk gelen eserler de *el-Muḳaddime* ve *en-Neşr* olmuş, kıraat ilimlerinin baş ucu kaynağı olan bu eserler, yazıldığı andan günümüze dek ilmî değerini koruyarak onlarca şerh ve hâşiyeye konu edilmiştir.

3. *el-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye* Üzerine Yapılan Şerhler

İbnü'l-Cezerî'nin *el-Muḳaddime*'si üzerine geleneğimiz içerisinde birçok şerh ve hâşiyeye yazılmıştır. Kıraat ve tecvid âlimleri bu esere ve müellifine hususi bir ihtimam göstererek onlarca şerh ve hâşiyeye telif etmişlerdir.³⁶ İbnü'l-Cezerî'nin *el-Muḳaddime*'si üzerine telif edilen şerhleri matbû ve yazma hâlinde olmak üzere kronolojik olarak³⁷ şöyle sıralamak mümkündür:

33 Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *eş-Şerḩu'l-Vecîz 'alâ Muḳaddimeti'l-Cezeriyye* (Cidde: Merkezu Dirâsâti'l Kur'âniyye İmâm Şâtîbî Enstitüsü, 2009), 12.

34 Bazı kaynaklarda manzumenin 109 beyit olduğu zikredilmiştir; ancak beyit sayısı 107 olup bazı nüshalarda son kısmında iki beyit ziyadesi bulunduğundan 109 olduğu söylenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kerime Sahrâvî, *el-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye ve Cuhûdü'l-Ulema fi Hıdmetihâ Cem'an ve Dir'aseten* (El Oued: Université d'El Oued, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 23.

35 Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/555.

36 Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, 231; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/555.

37 Burada yazma ve matbû eserlerin yazım tarihleri (mevcut olanlar) belirtilmiştir. Mevcut olmayanlar üzerinde müstakil bir çalışma yapıp kronolojik olarak belirlenmesi elzemdir. Bu, kıraat ilminin dönemselsel olarak ortaya konmasının yanı sıra gelişim sürecine de ışık tutması açısından önemlidir.

3.1. Matbû Şerhler

- 1- *el-Ḥavâşi'l-mübbeme fi şerhi'l-Muḳaddime*, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Cezerî –müellifin oğlu– (ö. 835/1431)
- 2- *eṭ-Tırâzâtü'l-mu'allime fi şerhi'l-Muḳaddime*, Abdüddâim el-Ezherî (ö. 870/1465)
- 3- *el-Ḥavâşi'l-Ezheriyye fi ḥalli elfâzi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Ezherî (ö. 905/1499)
- 4- *el-Fuṣûlü'l-mü'eyyide li'l-vuṣûli ilâ şerhi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Ebü'l-Feth el-Mizzî –Cezerî'nin talebesi– (ö. 906/1500)
- 5- *el-Fevâ'idü's-sebruriyye fi şerhi'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, Nûreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Abdillâh es-Semhûdî (ö. 911/1506)
- 6- *el-Le'âliu's-seniyye fi şerhi'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1516)
- 7- *ed-Deḳâ'ıku'l-muḳkeme fi şerhi'l-Muḳaddime*, Şeyhülislâm Zekerıyyâ b. Muhammed el-Ensârî (ö. 926/1519)
- 8- *el-Fevâ'idü's-seniyye fi şerhi'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, Celâleddîn el-Halebî (ö. 963/1555)
- 9- *Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî*, Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561)
- 10- *el-Mineḥu'l-fikriyye fi şerhi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605)
- 11- *el-Fevâ'idü'l-Mes'adiyye fi ḥalli elfâzi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Ömer b. İbrâhim b. Ali el-Mes'adî (ö. 1017/1608)
- 12- *el-Cevâhiru'l-Muḳdiyye 'ale'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Seyfüddîn b. Atâullah el-Fudâlî (ö. 1020/1611)
- 13- *el-Fevâ'idü'l-müfḥime fi şerhi'l-Cezeriyyeti'l-Muḳaddime*, Muhammed b. Ali b. Yalûşe et-Tûnisî (ö. 1314)
- 14- *el-Mineḥu'l-ilâhiyye şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Ebû Abdurrahmân Hânî b. Muhammed el-Kādî
- 15- *Şerhu tuḥfeti'l-etfâl ve'l-Cezeriyyeti li-beyâni'l-aḥkâmi't-tecvîdiyye*, Muhammed Sâlim Muhaysin

- 16- *el-Vâzih fî şerhi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye fî 'ilmi't-tecvîd*, İzzet Ubeyd ed-Duâs
- 17- *Fetḩu Rabbi'l-beriyye şerḩu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Safvet Mahmûd Sâlim
- 18- *Şerḩu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, İbrâhim b. Saîd ed-Dûsurî
- 19- *ed-Dürerü'l-behiyye şerḩu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye fî 'ilmi't-tecvîd*, Üsâme b. Abdilvehhâb
- 20- *er-Ravzatü'n-nediyye şerḩu metni'l-Cezeriyye*, Mahmûd Muhammed Abdülmün'ami'l-abd
- 21- *et-Tuḩfetü'l-mehdiyye fî şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye fî't-tecvîd*, Ebû Abdurrahmân İbrâhim b. Muhammed el-Fakîhi'l-Kâdimî el-Yemenî
- 22- *Şerḩu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Ğanim Keddûrî el-Hamed
- 23- *Şerḩu'l-vecîz 'ale'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Ğanim Keddûrî el-Hamed
- 24- *eş-Şerḩu'l-'aşrî 'alâ Muḳaddimeti İbnü'l-Cezerî*, Muhammed b. Mahmûd Havvâ
- 25- *el-İḩkâm fî zaḩi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye ve tuḩfetü'l-etfâl*, Muhammed b. Fellâh el- Mudîrî
- 26- *Câmi'u şurûḩi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Hâlid el-Ezherî - Zekeriyâyâ el-Ensârî
- 27- *Şerḩu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye li'l-mübtedi'in*, Cemal b. İbrâhim el-Kırş
- 28- *el-Le'âliu fî şerhi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed Refik Mü'min eş-Şûbekî
- 29- *Şerḩu metni'l-Cezeriyye*, Eymen Rüşdi Süveydî

3.2. Yazma Hâlinde Bulunan Şerhler

- 1- *el-Fevâ'idü'l-Mekkiyye fî şerhi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Muhammed Şemseddîn el-Kalyûbî el-Hicâzî (ö. 849)
- 2- *Şerḩu'l-Cezeriyye*, Ahmed b. İsmâil el-Kûrânî (ö. 893)
- 3- *Şerḩu'l-Muḳaddime*, şârihi belirsiz, istinsah tarihi: 908/1502

- 4- *el-Fevâ'idü'l-Senhûriyye fî şerhi'l-Cezeriyye*, Ali b. Hasan es-Senhûrî (ö. 913)
- 5- *Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Kemâlpaşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleyman (ö. 940/1543)
- 6- *Şerhu'l-Cezeriyye*, Muhammed ed-Delcî (ö. 947)
- 7- *el-Fevâ'idü's-sirriyye fî şerhi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed b. İbrâhim b. Yûsuf et-Tâzefî el-Halebî (ö. 971)
- 8- *el-Mütemmime fî şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, şârihi belirsiz, istinsah tarihi: 978/1569
- 9- *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, şârihi belirsiz, istinsah tarihi: 996/1587
- 10- *Terceme-i Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, Kurd Mehmed Efendi b. Ömer (ö. 996/1588)
- 11- *Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Bedreddîn er-Rûmî Akhisârî (ö. 1001/ 1593)
- 12- *Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Sûdî Ahmed Bosnevî (ö. 1006/1598)
- 13- *Terceme-i Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Ahmed Merzifonî (ö. 1024/1615)
- 14- *Tuhfetü'l-mürîd li-Muḳaddimeti't-tecvîd*, Mer'î b. Yûsuf el-Keremî (ö. 1033)
- 15- *el-Hediyyetü'n-nebeviyye fî şerhi'l-Cezeriyye*, Muhammed Hicâzî b. Yûsuf el-Kalkaşendî (ö. 1035)
- 16- *Hallü'l-Cezeriyye*, Abdulhak ed-Dihlevî (ö. 1052)
- 17- *ed-Dürerü'l-munazzameti'l-bebiyye fî ḥalli elfâzi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Mansûr b. Îsâ es-Semnûdî
- 18- *Şerhu'l-Muḳaddime fî 'ilmi't-tecvîd*, Muhammed b. İdus b. Abbâs eş-Şâfî, istinsah tarihi: 1082/1670
- 19- *el-Fevâ'idü'l-muḥarrara fî şerhi'l-Muḳaddime*, Muhammed b. Kemâleddîn el-Hüseynî (ö. 1085)
- 20- *ed-Dürretü's-seniyye fî ḥalli elfâzi'l-Cezeriyye*, Abdülcelîl b. Muhammed el-Umerî (ö. 1087)

- 21- *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Karabaş Uzun Ali Efendi eş-Şa'bânî (ö. 1099)
- 22- *Şerhu'l-Cezeriyye*, Kâsım b. Salahaddîn el-Hânî (ö. 1109)
- 23- *Risâle-i Takrîr-i Muḳaddime-i Cezerî*, Ahmed b. Mehmed Mağnisavî (ö. 1000/1592)
- 24- *Şerhu'l-Cezeriyye*, Ahmed b. Kâsım el-Büvenî (ö. 1139)
- 25- *Terceme-i Muḳaddimetü İbni'l-Cezerî*, Mehmed Emin Tokâdî (ö. 1158/1745)
- 26- *Havâşi'l- müfide 'alâ şerhi'l-Cezeriyye*, Hasan b. Ali el-Medâbiğî (ö. 1170)
- 27- *Ta'lîkât 'alâ Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Abdullah b. Hasan es-Süveydî (ö. 1174)
- 28- *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Hasan Şemme (ö. 1176)
- 29- *el-Hediyye fi şerhi'l-Cezeriyye*, Muhammed Mustafa b. Mûsâ
- 30- *Terceme-i Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Ahmed Merzifonî (ö. 1024/1615)
- 31- *Şerhu'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Selâmet el-Vâiz er-Rüşdî (ö. 1300)
- 32- *et-Ta'lîkâtü'l-vefiyye 'alâ metni'l-Cezeriyye*, Muhammed Beşir el-Ğazzî (ö. 1339)
- 33- *el-Aḳvâlü'l-imdâdiyye 'ale'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed İsmâil el-Kehnedûrî
- 34- *en-Nüketü'l-levzeviyye 'alâ şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Zekeriyâ b. Muhammed es-Sunîkî

Muḳaddime üzerine yapılan şerhlerin sayıca çokluğu ve kıraat âlimlerinin bu konudaki hizmetlerinin sürekliliği dikkate şayandır. İbnü'l-Cezerî'nin bu eseri kaleme almasından günümüze kadar *el-Muḳaddime* üzerine yapılan şerh çalışmaları süreklilik arz etmiştir. Geleneğimiz var olan şerhlerle yetinmemiş, neredeyse her coğrafyada bu eser üzerine şerhler yazılmıştır. Bu alaka, günümüz akademi dünyasında da devam etmekte olup, söz konusu eser hakkında

tez, makale, bildiri vb. türde çeşitli çalışmaların yürütüldüğü görülür.³⁸ Mevcut şerhlerin sayısal çokluğu dikkate alındığında hâlâ tespit edilemeyen ve araştırmacılar tarafından gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen daha fazla şerh metninin kütüphane koleksiyonlarında var olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim yazma eserler kataloğu tarandığında *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye* olarak koleksiyonlara kaydedilmiş, ancak yazarı belli olmayan birçok el yazması esere tesadüf edilmektedir. Örneğin listemizin 8'inci sırasında yer alan *el-Mütemmime fi şerhi'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye* isimli 211 varaklı yazma eser, bu tarama sonucunda elde edilmiş bir şerhtir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Muḳaddime* üzerine yapılan şerhlerin matbû olanlarının yanında yazma hâlinde bulunan ve yayımlanmayı bekleyen epey çalışma vardır. *el-Muḳaddime* üzerine yapılan şerhlerin niceliksel durumu ve nitelik açısından değerlendirmeleri, evvelce Tayyar Altıkulaç ve Ali Osman Yüksel tarafından yapılmış olup³⁹, biz bu bölümde eser üzerine yapılan yeni şerhlerle birlikte tespit edebildiğimiz matbû ve el yazması metinleri katkı mahiyetinde sıralamaya gayret ettik.

el-Muḳaddime üzerine yapılan şerhler incelendiğinde, bu literatürün, başta kıraat ve tecvid ilmi olmak üzere ilim geleneğimize bulunduğu katkıyı, şu hususları zikrederek ifade edebiliriz:

- Musannif tarafından bâb ve fasıl başlıkları olmadan yazılan orijinal metin, sonraki şârihler tarafından tasnif edilmiş ve konu konu ayrılmıştır.
- *el-Muḳaddime* metnine ait nüsha farklılıkları, şârihler tarafından değerlendirilmiştir.
- *el-Muḳaddime* metninin *recez* ölçüsünde yazılması; seçilen kelimelerin illetli harf açısından zengin olması ve yaygın olmayan kelimelerin kullanılmasını da zorunlu kılmıştır. Bundan dolayı yapılan şerhlerde kelimelerin lugavî açıdan tahlil edildiği sıkça görülmektedir.

38 Mesela Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1-4 Kasım 2018 tarihleri arasında Bursa'da düzenlenen "Uluslararası İbnü'l Cezerî Sempozyumu" nun yanı sıra ilahiyat fakültelerinde yürütülen tez çalışmaları ile yine bu alanda yazılan makalelerin zengin bir akademik döküm oluşturduğu söylenebilir. İslam dünyasındaki diğer çalışmalar için bk. Sahrâvî, *el-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye ve cuḫûdu'l-'ulema fi ḫidmetihâ cem'an ve dirâseten*, 12-16; el-Hamed, *eş-Şerhu'l-Vecîz 'alâ Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 22-24.

39 Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 213-215; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/555.

- Beyitlerde yer alan kıraat terimlerinin, gerekli görülen noktalarda ıstılahî açıklamalarının yapılması da şârihlerin genel yaklaşımıdır. Beyitlerde kullanılan kelime ve kavramlara âyet, hadis ve Arap şiirinden yapılan istişhadlar ile açıklık getirilmesi de şerh usûlü açısından göze çarpan bir diğer husus olarak karşımıza çıkar.
- Şerhlerin Arap dili açısından yaptığı değerlendirmelerin i'râb ve belâgat konularını fazlaca ihtiva ettiği görülmektedir.
- Son dönem şerhlerinde harekeleme, şekilsel tablolar ve renklendirme yönteminin kullanılması da yeni başlayan öğrenciler için metnin açıklanması açısından göze çarpan bir diğer özelliktir.
- Tecvid ve kıraat hükümlerine dair kıraat âlimlerince ortaya konulan görüşlere de şerhler içerisinde sıkça rastlanmaktadır.
- Şerhlerin bir kısmı beyitlerin açıklanmasıyla yetinirken bir kısmında ise ilave bilgilerle metnin zenginleştirildiği görülür. Bu ilavelere Fezâ'ilü'l-Kur'ân, tecvid ilminin ilkeleri, lahn, teganni, ses bilgisi, besmele ve istiâze hükümleri, hatim duası, Kur'ân öğrenmenin hükmü, resm-i Osmânî ve kârî âdâbı gibi konular örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰

4. Taşkoprizâde ve *el-Muqaddime* Üzerine Yazdığı Şerh

Taşkoprizâde unvanıyla meşhur olan Ebü'l-Hayr İsâmüddîn Ahmed b. Mustafa b. Halîl, 14 Rebülevvel 901 (2 Aralık 1495) tarihinde Bursa'da dünyaya gelmiştir. Bir Osmanlı ulema ailesine mensup olup çocukluğundan itibaren ilim ve irfana muttali olarak yetişen Taşkoprizâde, babası Muslihiddîn Mustafa riyâsetinde hıfzını tamamlamış, daha sonra kelâm, fıkıh, ahlâk, dil ve mantık gibi ilimleri tahsil etmiştir.⁴¹ Osmanlı ilim medeniyetinin yetiştirdiği en güzide isimlerden biri olan Taşkoprizâde, nazarî ilimlerde yetkinlik kazanmış bir simadır. Pek çok medresede müderrislik yapmış ve kadılık görevlerinde bulunmuş, ilmî yetkinliğinin bir neticesi olarak günümüze kadar ulaşan ve birçok farklı ilme dair sayıları kırkı bulan Arapça telif, şerh ve hâşiye metinleri kaleme almıştır. *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâi devleti'l-Osmâniyye, Miftâhu's-sa'âde*

40 Sahrâvî, *el-Muqaddimetü'l-Cezeriyye ve cuhûdu'l-'ulema fî hizmetihâ cem'an ve dirâseten*, 66-70.

41 Taşkoprizâde, *Şerhu'l-Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, -muhakkikin incelemesi- 14.

ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm, *Tabakâtu'l-fukahâ*, *Nevâdirü'l-ahbâr fi menâkıbi'l-abyâr ve Şerhu Muqaddimeti'l-Cezerî*, arkasında bıraktığı eserlerden bazılarıdır. İstanbul kadısı iken görme sorunları yaşadığı için görevinden ayrılmış ve 30 Receb 968 (16 Nisan 1561) tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁴²

Müdürlük vazifesindeyken öğrencilerinin Kur'ân eğitiminde istifadelerine sunmak amacıyla şerh ettiği *el-Muqaddime*, nazmından ötürü anlaşılması güç olan ve yer yer açıklamalara muhtaç olan ağır bir metindir. Taşköprizâde eserdeki bu ağırlığın hafifletilmesi amacıyla öğrencilerine kolaylık olması için bu eseri şerh etmiş. Şerhin Taşköprizâde'ye aidiyeti konusunda şüphe yoktur. Nitekim kendisi başka bir eserinde (*Miftâhu's-sa'âde*) bu şerhi halkın ve ilgili kişilerin istifadesine sunmak üzere şerh ettiğini bizzat ifade etmiştir.⁴³ Ülke-
mizin birçok kütüphanesinde bu ismi taşıyan birçok el yazmasının bulunuyor olması da şârihin bu gayesinin tahakkuk ettiğini doğrular niteliktedir. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde (Mevzû'âtu'l-'ulûm)* isimli eserinde “*Harflerin mahreçleri, el-Muqaddime ile bilinir*” diyerek bu esere olan ilgisini de dile getirmiş,⁴⁴ dostlarının kendisinden, anlamaya engel olacak yerlerden arındırılmış yetkin bir şerh talep etmesi üzerine bu şerhi yazdığını ifade etmiştir.⁴⁵ Ayrıca kendisinin Bursa'da doğması ve İbnü'l-Cezerî'nin de bu eseri Bursa'da ikâmet ettiği yıllarda yazmış olması, şârihin eser ve müellifine olan alakasını teyit eden bir başka vecih olarak da düşünülebilir.

Taşköprizâde şerhinin kıraat ilmi açısından önemi, diğer kıraat şerhlerinin taşıdığı önemden âri olmayıp en az onlar kadar kıymetlidir. Çünkü bu şerh, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru bir şekilde okunmasıyla ilgilidir ve buna ait her çaba da pek şerefli bir iştir. Kıraat ilminin öğrenilmesi ve öğretilmesi için faydalı olacağını düşünerek eseri şerhe girişmesi ve ele aldığı metinde anlamayı zorlaştıracak yerlerin açıklanarak ilgilisi için kolaylık olmasını temenni etmesi, onun

42 Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye*, 2-3; Çiftçi, *Taşköprizade Ahmed Efendi*; Yavuz, “Taşköprizâde Ahmed Efendi”.

43 Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, -muhakkikin incelemesi- 19-20.

44 Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm* (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/100; a.mlf., *Mevzû'âti'l-'ulûm*, trc. Taşköprizâde Kemâleddîn Mehmed Efendi (Dâru's-Sa'âde: İkdâm Matbaası, 1313).

45 Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, müst. Süleyman Efendi Ahmed b. Hacı (Adana İl Halk Kütüphanesi, 1751), 2a-2b, <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/serhu-mukaddimetil-cezeriye/3723>.

Kur'ân öğretimine verdiği değer ve ihtimamı göstermektedir. Şerhinde mahreç hükümlerini ve buna bağlı olarak diş, dudak ve dil bölgelerini ayrıntılı bir şekilde ele alması, önceki şerhlerde görülmeyen bir özelliktir. Buradaki amaç, harflerin hükmünü tatbik edecek olan mahallin en doğru şekilde açıklanması ve hükmü gereğince Kur'ân harflerinin telaffuz edilmesidir. Nahiv, i'râb ve belâgat yönünden beyitlerin açıklaması ise tecvid ilminin yanında öğrencilerin istifadesine sunduğu bir diğer faydadır.⁴⁶

Taşköprizâde, şerhinde sarih açıklamalarla şerh ettiği beyitleri karışıklığa mahal vermemek adına “mim”, “lam” ve “ha” harfleriyle işaretlemiştir. Bu minvalde tevcid ve kıraata dair genel açıklamalar yapılan beyitlerin “mim”, Arapça açısından açıklamalar getirilen beyitlerin “lam” ve faydalı olması açısından tavsiye niteliğinde zikredilen beyitlerinse “ha” harfiyle öne çıkarılması, eserde takip edilen şerh yöntemi kapsamında önceki şerhlerde de görülmeyen dikkat çekici bir özelliktir.

4.1. Eser Üzerine Yapılan Bir Tahkik Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış

Tahkik çalışmalarında yapılması gereken ilk iş, çalışmaya konu edilen esere ait yazma nüshaların evvela eserin yazıldığı yerdeki kütüphanelerde, daha sonra ise dünya kütüphanelerinde araştırılıp tespit edilmesidir. Müellifin bizzat kendi elinden çıkan ve eserin aslı konumundaki nüshanın tespit edilmesi için bu çalışmanın yürütülmesi elzemdir. Nitekim asliyet itibarıyla bir eserin yazma nüshaları içerisinde en değerli olan nüsha, müellif nüshası veya varsa eser üzerine müellif tarafından ilave ve düzeltmelerin yapılmış olduğu en son nüshadır. Bu şekilde bir nüsha varsa neşir çalışmasına doğrudan bu nüsha konu edilmeli ve tespit edilen diğer nüshalar, bu asıl nüsha üzerinden değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır. Şayet bu nüsha tespit edilememişse eserin eldeki nüshaları arasında; (i) istinsah edilip müellife arz edilen, (ii) müellifle çağdaş olan, (iii) müellif nüshasıyla karşılaştırılmış olan, (iv) müellifin vefatına en yakın olan, (v) alanında uzman bir otorite tarafından istinsah edilen nüsha şeklinde bir önem sıralaması yapılmak suretiyle çalışma dahilinde temel alınacak nüshalar belirlenerek tahkikin sürdürülmesi icap eder.

46 Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muqaddimetil-Cezeriyye*, -muhakkikin incelemesi- 23-25.

Tahkike konu edilen eserin yazma nüshaları, bazen yoğun bir şekilde koleksiyonlarda bulunuyor olabilir. Böyle bir durumda tespit edilen tüm nüshalar tahkike konu edilirse nüsha farklılıklarının tazyiki dolayısıyla eser anlaşılmaz bir hâle gelebilir. Bunu engelleyebilmek için yukarıdaki kriterlere en uygun üç ila beş nüsha tespit edilip bu nüshalar üzerinden tahkikin yapılması gerekir.⁴⁷ Diğer tâli nüshalar ise tahkike konu edilen temel nüshalarla karşılaştırılmalı ve varsa kritik farklılıklar dipnotlarda gösterilmelidir.

Tahkike temel teşkil edecek nüsha ya da nüshaların bu usûl ve kriterlere göre belirlenemediği durumlarda ise tespit edilen tüm nüshalar değerlendirmeye alınır ve müellifin elinden çıkan metne mümkün mertebe en yakın olduğu düşünülen ortak bir metin kurulmaya çalışılır. Zaruret hâlinde geçerli olan bu durumda muhakkikin sahip olması gereken birtakım beceri ve sorumluluklar söz konusu olup, bunlar ise kişinin ilgili alanda uzman olması ve azami bir dikkatle titiz bir çalışma ortaya koyma yeteneğine sahip olmasıdır.⁴⁸

2000 yılında Suudi Arabistan'da Ahmed Emin tarafından yürütülen Taşköprizâde şerhinin tahkik çalışmasında Anadolu kütüphanelerindeki nüshaların haricinde, ülkemiz dışındaki koleksiyonlarda bulunan beş nüshanın kullanıldığı görülmektedir.⁴⁹ Tahkikte kullanılan nüshalar içerisinde müellif nüshasının olmadığı görülmüş ve ilk olarak müellife en yakın nüsha olarak –muhakkik tarafından ifade edilen– musannifin vefatından (968) on üç sene sonra istinsah edilen, hicrî 981 yılına ait 52 varaktan oluşan bir nüsha kullanılmıştır. İstinsah edilen bu nüshanın müstensihi belirtilmemiş, sadece istinsah tarihi ve varak sayısı zikredilmiştir. Kullanılan bu nüshanın ilk bölümlerinde 1 yaprak eksiklik olduğu muhakkik tarafından ifade edilmektedir. Muhakkik, aslı Medine'deki Arif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshadan İslam Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki mikrofilm üzerinden faydalandığını belirtmiş ve neşirde bunu ح rumuzuyla göstermiştir.⁵⁰

Tahkikte kullanılan 2'nci nüshanın 1074 yılında Ömer b. Hüseyin el-Bosnevî tarafından istinsah edilen 61 varaklı bir nüsha olduğu ifade edilmiştir. Bu

47 Abdusselam Harun, *Tahkîku'n-nuşûs ve neşrubâ* (Kahire: Mektebetu Hancî, 1998), 29-41.

48 Seyit Bahçivan, "Yazma Eserlerin Tahkikinde Metodolojik Problemler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2006), 62-63.

49 Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, -muhakkikin incelemesi- 29-30.

50 Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, -muhakkikin incelemesi- 30.

nüsha da aynı şekilde İslam Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan mikrofilm aracılığıyla kullanılmış ve neşirde 3 harfi ile gösterilen bu nüshanın aslının Ezher Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunduğu belirtilmiştir. Kullanılan 3'üncü nüsha, 1082 tarihli olup müstensihî belli olmayan ve 73 yapraktan oluşan bir yazmadır. Muhakkik Ahmed Emin, nüshanın sonunda yer alan bir bilgiye dayanarak bunun müellif nüshasıyla karşılaştırılmış ve tashih edilmiş bir nüsha olduğunu ifade etmiştir. İmam Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir kopyası bulunan bu nüsha, neşirde 4 harfi ile gösterilmiştir.⁵¹ 4'üncü nüshanın hattının X. asır yazısına benzediği ifade edilmiş, müstensihinin bilinmediği ve tarihsiz bir yazma olduğu belirtilmiştir. Aslı Mekke Harem Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olan 40 varak hacmindeki bu nüsha, neşirde 5 harfi ile gösterilmiştir. Tahkikte kullanılan son nüsha ise Ali el-Kārî'nin *el-Minehu'l-ilâhiyye şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye* isimli şerhinin kenarında basılmıştır. 1303 tarihli olan bu nüshanın da müstensihî belli değildir.⁵² Tahkikte kullanılan bu son nüsha hakkında istinsah tarihi dışında herhangi bir bilgi verilmemiş, varak sayısı dahi belirtilmemiştir.

Netice itibarıyla eser üzerine evvelce yapılan söz konusu tahkik çalışmasında şârihin bizzat yaşadığı coğrafyada bulunan, üstelik azımsanmayacak sayıdaki (otuz üç adet) nüshaların ne yazık ki dikkate alınmadığını görüyoruz. Tahkikte kullanılan nüshalardan ikisi eksik olup, bir diğeri ise matbû bir eser üzerindeki hâmişten alınmıştır. Eserin Anadolu koleksiyonlarında onlarca nüshası dururken tahkik çalışmasında eksik, tarihsiz ve müstensihî belli olmayan nüshaların kullanılmış olması, gerek ilmî çalışma yöntemi gerekse tahkik usûlü açısından uygun değildir. Eksik olan bir el yazması eserin edisyon kritikte ana nüsha olarak kabul edilemeyeceği bilinen bir gerçektir. Anadolu'da, belki de aralarında müellif nüshası veya müellifin icâzet verdiği bir nüsha bulunma ihtimali olan otuz üç nüsha varken, ilgili araştırmacının sadece kendi ülkesinde bulunan birkaç yazmayı esas kabul ederek yürüttüğü tahkik çalışmasının bilimsel ve objektif açıdan kusurlu olduğu düşüncesindeyiz. Çalışma içerisinde muhakkik tarafından zikredilen, “*Amacımız, müellifin orijinal metnini veya orijinal metnine yakın bir metni ortaya koymaktır*”⁵³ şeklindeki ifadeye rağmen, Anadolu'da yaşamış ve ye-

51 Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, -muhakkikin incelemesi- 31.

52 Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 20/555; Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, -muhakkikin incelemesi- 31-32.

53 Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, -muhakkikin incelemesi- 29.

tişmiş bir âlimin kendi ülkesindeki el yazmalarının görmezden gelinmesi ve bu şekilde bir ilmî yayının yapılması ilginçtir. Bu tercihin kasıtlı olup olmadığı hususunda bir bilgimiz olmasa da takip edilen uygulamanın tahkik usûlü açısından kusurlu olduğunu; tahkik çalışmasını yürütecek araştırmacının evvela müellifin yaşadığı veya eserin yazıldığı yerde, daha sonraysa bütün dünya kütüphanelerinde bulabileceği nüshaları hususi bir gayretle tespit etmesi gerektiğini burada altını çizerek belirtmek isteriz.

Eserin İlgili Çalışmada İhmal Edilen Ülkemizdeki Nüshaları

No	Şârih	Şerh Adı	Müstensih	İstinsah Tarihi	Bulunduğu Yer	Açıklama
1	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muqaddimeti'l-Cezerî</i>	Kâtib Yûsuf	1023 (1613)	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi	37 Hk 3768 43 vr.
2	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muqaddimeti'l-Cezerî</i>	Yahyâ b. Ali	1042 (1631)	Manisa İl Halk Kütüphanesi	45 Hk 361 98 vr.
3	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muqaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	1049 (1638)	Manisa İl Halk Kütüphanesi	45 Ak Ze 1505/5 26b-69a
4	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muqaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	1055 (1644)	Manisa İl Halk Kütüphanesi	76b-136b 45 Hk 8046/5
5	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muqaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	1070 (1659)	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi	32 Ulu 1
6	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muqaddimeti'l-Cezerî</i>	Muhammed b. Himmet b. Hüseyin	1073 (1661)	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi	05 Ba 1669 85 vr.
7	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muqaddimeti'l-Cezeriyye</i>	Ahmed b. Ahmed	1074 (1662)	Ankara Milli Kütüphane	06 Hk 2266 73 vr.
8	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muqaddimeti'l-Cezerî</i>	Mehmed b. Hasan	1083 (1671)	Manisa İl Halk Kütüphanesi	45 Hk 6173/2 11b-195b
9	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muqaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	1090 (1678)	Manisa İl Halk Kütüphanesi	45 Hk 1833/6 60b-118b

Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi

10	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Muhammed b. Ahmed İzmirî	1160 (1746)	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi	05 Gü 97 36 vr.
11	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	1161 (1747)	Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi	21 Hk 453/2 41b-67a
12	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	1164 (1750)	Trabzon İl Halk Kütüphanesi	61 Hk 352 1a-125a
13	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye</i>	Belirsiz	1179 (1764)	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi	27 Hk 98/1 1a-53a
14	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Mustafa b. Ahmed b. Hıdır	1185 (1770)	Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi	21 Hk 1090/2 187b-220a, 29 str.
15	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye</i>	Hasan b. Hasan b. Muhammed Amâsî	1194 (1779)	Erzurum İl Halk Kütüphanesi	25 Hk1 996/2 23b-51b
16	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	1198 (1783)	Manisa İl Halk Kütüphanesi	45 Ak Ze 1819/4 57b-74a
17	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezeriyye</i>	Ahmed Bozkırî	1220 (1804)	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi	07 El 2983/10 60b-78a
18	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Mehmed Şâkir b. Mehmed	1269 (1851)	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi	27 Hk 72/1 1b-32b, 27 str.
19	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	1294 (1877)	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil Yz A 7414/2 5b-44a
20	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	1294 (1877)	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil Yz A 7414/2 5b-44a
21	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezeriyye</i>	Belirsiz	Belirsiz	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi	42 Kon 3437/5 87b-152b
22	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	Belirsiz	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi	27 Hk 199/5 54 vr.

Yurtseven, Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezerî* Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme

23	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	Belirsiz	Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Koleksiyonu	46/2 vr. 15-71
24	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>el-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye Şerhi</i>	Belirsiz	Belirsiz	İstanbul Millet Kütüphanesi	34 Ae Arabi 44 102 vr.
25	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye</i>	Belirsiz	Belirsiz	Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi	19 Hk 3678/4 vr. 72-141
26	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	Belirsiz	Ankara Milli Kütüphane	03 Gedik 17580 88 vr.
27	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye</i>	Belirsiz	Belirsiz	Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi	21 Hk 557 95 vr.
28	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muḳaddimeti'l-Cezeriyye</i>	Belirsiz	Belirsiz	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi	07 Ak 184/1 1b-19b
29	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	Belirsiz	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi	20b-33a
30	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	Belirsiz	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi	37 Hk 1115/3 9b-55b
31	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	Belirsiz	Ankara Milli Kütüphane	06 Hk 1995 138 vr.
32	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	Belirsiz	Manisa İl Halk Kütüphanesi	45 Ak Ze 1483/1 1b-47b
33	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Şerhu Muḳaddimeti'l-Cezerî</i>	Belirsiz	Belirsiz	Manisa İl Halk Kütüphanesi	45 Hk 362/2 81b-128a

Ülkemiz kütüphane koleksiyonlarında Taşköprizâde'nin *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye* isimli şerhinin yazma nüshaları, muhtelif illere bağlı on beş kütüphanede toplamda otuz üç farklı nüsha kaydıyla tespit edilmiştir. Tespit edilen bu nüshaların hepsi de müstensih, istinsah tarihi ve varak sayısı bakımından

birbirinden farklılık arz etmektedir.⁵⁴ Koleksiyon kayıtlarımızda istinsah bilgileri belirli olup en erken tarihli olan nüshanın, 1023 (1613) yılında Kâtib Yûsuf tarafından istinsah edilen ve bugün Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan nüsha olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda sıralanan bu gibi nüshaların, istinsah tarihleri ve müstensihi belirsiz olan diğer nüshalar içerisinde tahkik usûlüne göre daha öncelikli nüshalar olacağı düşüncesindeyiz.

Tekrar vurgulamak gerekirse, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye* üzerine yapılan tahkik çalışmasında –müellifin yaşadığı, eserin yazıldığı ve ilmî derslerini sürdürdüğü yer olan– Anadolu'daki otuz üç nüsha göz ardı edilmek suretiyle sadece Mekke ve Medine kütüphanelerinde bulunan nüshalara müracaat edilmiştir. Kullanmış olduğu bu nüshalar içerisinde muhakkik tarafından belirlenen ana nüshanın müellif nüshası olmadığı, üstelik eksik bir nüsha olduğu da bizzat ifade edilmiştir. Hâlbuki ana nüsha olarak belirlenen el yazması eser tam olmak zorundadır. Ayrıca muhakkik, nüsha olarak kabul ettiği el yazmalarını değerlendirirken birçok yerde yazım hatası olduğunu, içerik olarak da Arap dil kaidelelerine aykırı pek çok yerin bulunduğunu ifade etmiş ve bunların doğrusunu tespit etmek adına bir gayret içerisinde olmayıp adeta suçu müstensih veya şârihe yüklemiştir.⁵⁵ Oysaki bu çalışmada Anadolu'da bulunan el yazmaları da incelenmiş olsaydı bu yazım hataları ile metin içerisinde görülen gramer hatalarını tashih imkânına da sahip olabilir ve nitelikli bir çalışma ortaya koyabilirdi.

Burada yapmaya çalıştığımız tahkik değerlendirmesinden sonra eserin Anadolu kütüphanelerinde bulunan el yazmalarının ivedilikle incelenmesi, orijinal ve güvenilir bir metnin ortaya çıkarılması, hatta eserin Türkçeye kazandırılması gerektiğini belirterek bu çabaların gerek kıraat gerekse tahkik çalışmaları açısından ilmî bir sorumluluk olarak karşımızda durduğunu özellikle ifade etmek isteriz.

54 Tabloda listelediğimiz nüshaların müellifi, varsa müstensihi ve istinsah tarihini, koleksiyon kayıtlarındaki eser ismini, bulunduğu kütüphaneyi ve demirbaş numarası ile varak sayılarını gösterdik. Burada hâşiye olarak belirtilen eserlerin de şerh ile aynı olduğunu ifade etmemiz gerekir. Bu, ayrı bir hâşiye çalışması değildir. Araştırma sırasında bazı eserlerin aynı müellife isnad edildiği de görülmüştür. İncelememiz sonucunda bunların farklı kişilere ait şerhler olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden kayıt bilgilerine göre değil, bizzat eser incelemesi yaparak daha fazla çalışmaya ulaşmak da mümkündür.

55 Muhakkik bu değerlendirmeyi eserinde dile getirmiş, ancak hangi nüshada ne gibi eksikliklerin, yazım hatalarının ve Arap gramerine uygun olmayan yerlerin bulunduğunu belirtmemiştir. Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, -muhakkikin incelemesi- 27-29.

Sonuç

Kıraat alanında büyük bir öneme sahip olan İbnü'l-Cezerî'nin *el-Muqaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserinin, meşhur Osmanlı âlimlerinden Taşköprizâde Ahmed Efendi tarafından şerh edilmesi, ilmî geleneğimizin zenginliklerine güzel bir örnektir. İslam dünyasına mâl olmuş böylesi önemli bir esere ait otuz üç yazma nüshanın ülkemiz kütüphanelerinde mevcut olması, kıraat ve tecvid ilmi açısından yazma eserlerin zenginliğine ve aynı zamanda eserin ilmî ve içtimaî bir kabul ile tedris faaliyetlerinde yoğun olarak kullanıldığına delil teşkil etmektedir. Bu çalışma aracılığıyla Taşköprizâde'nin kıraat ilmine katkısı özelinde Osmanlı geleneğinin kıraat ve tecvid ilmine verdiği önem bir kez daha ortaya çıkmıştır. Taşköprizâde ve sair Osmanlı müellifleri tarafından kıraat ve tecvid alanında kaleme alınan eserlerin ilim dünyasına kazandırılması, ülkemiz kıraat çalışmalarının durağan görünümünü aktif hâle dönüştürebilecek bir potansiyele sahiptir.

Taşköprizâde'ye ait olan *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, Suudi Arabistan'da bulunan Kral Fahd Mushaf-ı Şerif Enstitüsü tarafından 2000 yılında Medine İslam Üniversitesi Kur'an-ı Kerîm Fakültesi öğretim üyelerinden Muhammed Seyyid Muhammed el-Emin tarafından neşredilmiştir. Bu çalışma, müellifin yaşadığı Anadolu coğrafyasında bulunan daha kıdemli nüshaları ihmal ederek bunun yerine sadece Arap ülkelerinde bulunan, üstelik bir kısmı da eksik olan bazı nüshalar üzerinden yürütülmüştür. İlgili yayının bu hâliyle gerek ilmî çalışma yöntemi ve gerekse tahkik usûlü açısından birtakım eksiklik ve problemler taşıdığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akdemir, M. Atilla. "Kıraat Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metodlar". *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*. 605-618. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri>.
- Bahçıvan, Seyit. "Yazma Eserlerin Tahkikinde Metodolojik Problemler". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2006), 61-90.
- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kıraat--ilim>.
- *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 3. Basım, 2018.
- "Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuran>.
- Çiftçi, Mehdi. *Taşköprizade Ahmed Efendi: Osmanlı'nın Bilgeleri 1*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2016.
- Hafız, Muhammed Mutî. *Şeybu'l-kurra el-İmâm İbnü'l-Cezerî*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî. *eş-Şerhu'l-Vecîz 'alâ Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Cidde: Merkezu Dirâsâtî'l-Kur'âniyye İmâm Şâtîbî Enstitüsü, 2009.
- Harun, Abdusselam. *Tahkîku'n-nuşûş ve neşrubâ*. Kahire: Mektebetu Hancî, 7. Basım, 1998.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b Yûsuf. *Câmi'u'l-esânîd*. Mısır: Dâru'l-Me'sûr, 2010.
- *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurra = Ğâyetü'n-nihâye fî esmâi ricâli'l-kırâ'ât ulî'r-rivâye ve'd-dirâye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982.
- *Müncidü'l-mukri'in ve mürsidü't-tâlibîn*. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1999.
- Kâtib Çelebi. *Keşf-el-Zunun*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Öz, Selahattin. "İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmed Emin Tokâdî'ye Ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi". *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (Ocak 2015), 147-181.
- Sahrâvî, Kerime. *el-Mukaddimeti'l-Cezeriyye ve Cubûdü'l-Ulema fî Hidmetihâ Cem'an ve Dir'aseten*. El Oued: Université d'El Oued, Yüksek Lisans Tezi, 2015. <https://www.univ-eloued.dz/images/memoir/file/M.R-198-01.pdf>.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Mevzû'âtü'l-'ulûm*. trc. Taşköprizâde Kemâleddîn Mehmed Efendi. Dâru's-Sa'âde: İkdâm Matbaası, 1313.
- *Miftâhu's-Sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtü'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*: 1) Müst. Süleyman Efendi Ahmed b. Hacı. Adana İl Halk Kütüphanesi, 1751. 1b-27b. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/serhu-mukaddimeti-l-cezeriyye/3723>; 2) thk. Muhammed Seyyid Emin. Medine: Vüzârâtü'ş-Şüünü'l-İslamiyye ve'l-Evkâf, 2000.
- *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

**Yurtseven, Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî
Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme**

- Topuzoğlu, Tefvîk Rüştü. "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 509-510. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Taşköprizâde Ahmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taskoprizade-ahmed-efendi>.
- Yücel, Ahmet. "Silsiletü'z-Zehab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/silsiletuz-zehab>.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2016.
- "Meşhur Kıraat Alimi : İbnü'l-Cezerî". *Hız. Nûb'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*. ed. M. Sait Özervarlı. 111-124. İstanbul: Cizre Kaymakamlığı, 1999.

An Assessment of the Review and Manuscripts of “*Sbarhu’l-Muqaddimati’l-Cazari*” by Tashkopruzāda as a Recitation Work

By Research Assistant Muhammet YURTSEVEN

Unfortunately, the studies carried out in the name of Qur’anic science in various Islamic geographies and especially in the Turkish-Islamic world have a stagnant appearance since the 18th century. Recitation as a science of theology in terms of long evolution process while there was a debate on the recitation knowledge may assess the balance of Ottoman scientific tradition with many precious manuscripts throughout Anatolia, unfortunately, abandoned and await the researchers’ benevolence on the dusty shelves of libraries.

The science of recitation has an important priority in Islamic sciences both in terms of its emergence and its content. Because this science is the insurance of the protection of divine speech. The Qur’an came down at a time when the development of the Arabic script was incomplete and was protected by several Qārī from the fate of the divine books before it. Indeed, The Prophet read the verses which were sent to him by Gabriel with great care and transferred them to his companions, and said to the companions that they are going to convey them to the next generations as they learned from the Prophet. Thus, the developing science of Qur’an has always kept its importance from Prophet Muhammad until today.

It is important that the first works written in the field of history go back to h.70 (689) and h.80 (699) years, because most of the great Qur’anic scholars are natural and show the progress of this science in a short period of time. Thanks to the special attention paid to the science of recitation since the early periods, a serious literature has been created in our tradition and the teaching /instruction of this science has continued until today. Over time, the general literature has been divided into fields such as tajwid, recitation, cheer, appraisal and crew, and each area has been supported.

When the catalogs of the libraries allocated to the manuscripts in our country are examined, it will be seen that the number of works related to the science of recitation (according to the search results in the catalog search) is quite high. Undoubtedly, this is an indicator of the importance given to the science of Qur'an in the Ottoman period. In addition to the number of releases of the works that have an important place in the field of recitation, the number of commentaries made on the relevant work and the ongoing occupation studies in these commentaries are supportive. In this research we conducted for a special project, we aimed to trace an important work related to the science of recitation and praise, and as a result, we determined that our collections have many copies of the work in terms of quantity.

The manuscript that we will deal with in this work is written by Abu'l-Khayr Shamsuddin Muhammad b. Muhammad b. Muhammad b. 'Alī b. Yusuf al-Cazarī (d.833 / 1429), which contains the jurisdictions of the beginners of the Qur'anic science, and has been translated into texts in the style of verse, and became famous as Ibnu'l-Cazarī al-Mukaddima fī mā yacibu 'alā Ḳārii'l-Ḳur'ān. Ibnu'l-Cazarī is an important name that has been widely accepted both in the western world and in the Islamic world. He has made an important contribution in the development of the science of Qur'an and to reach to the past heritage. Ibnu'l-Cazarī was invited to Bursa by Yıldırım Beyazıt and stayed in Bursa for six years. During this time, in the Grand Mosque Dāru'l-qurra, he copied al-Muḳaddimatu'l-Cazarī, which is accepted as the most important work for Qur'anic studies in madrasa.

Tashkopruzāde, who is known for his identity with Abu'l-Khayr, has written various books in various fields such as kalam, fiqh, tafseer, morality, logic, biography, Arabic language and literature, history of science and medicine. He has also copied nearly thirty copies. Tashkopruzāde wrote his works in Arabic and continued his tradition of interpretation with a great extent.

The study called Sharhu'l-Mukaddimati'l-Cazarī, written by Tashkopruzāde on the work of Ibnu'l-Cazarī, which is seen as the reference book of the science of Qur'an, has attracted our attention in many ways. The fact that the writer as an Ottoman-Turkish authors, is considered important in terms of the knowledge of the annotation he wrote, and it is very privileged to be present in many Anatolian libraries from West to East and in existing collections in other

Islamic towns. In addition, the serious number of the copies and the poet's value to the work in terms of the science of Qur'an is also the motivation sources of this study.

In this study, general information about Ibnu'l-Cazarî, al-Mukaddima and Tashkopruzâde will be given and then the copies of this issue written by Tashkopruzâde in Anatolia and other Islamic countries will be introduced. A study conducted in 2000 on the commentary of Sharhu'l-Mukaddimati'l-Cazarîyya also will be analyzed in terms of investigation. As for the reliability of the studies conduction with the purpose of investigation is an important issue that the readers should always consider. The comparison of the copies with the used copies we have determined is inevitable.

Keywords: Ibnu'l-Cazarî, al-Mukaddima, Tashkopruzâde, Sharhu'l-Mukaddimati'l-Cazarîyya, Qıraat.